

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING**

МРНТИ: 10.31.21

УДК: 347.9.08

Г.Б. Меирбекова¹, А.Т. Камза¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

**ОРТА АЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТТЕР ДОСТАСТЫҒЫ
ЕЛДЕРІНДЕ МЕДИАЦИЯ ИНСТИТУТЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ**

Аңдатпа

Қазіргі уақытта ҚР азаматтарына сотқа жеткізбей туындаған дауларды шешу мүмкіндіктері туды. «Медиация туралы» арнайы Заң шығарылып, 2011 жылдың 5 тамызынан бастап қолданысқа енгізілді. Медиация туралы келісімге келетін болсақ, Қазақстанда ол дауды және жанжалды реттеу туралы келісім деп аталады және оған қатысушы тараптар дауды реттеуге қол қойған сәттен бастап, ол мәміле мәртебесін алады. Сонымен қатар, егер бұл келісімді тараптардың бірі өз еркімен орындамаса, екіншісі оны жеңілдетілген нысанда қолдануға жүгінуге құқылы. Мақалада медиация институтының пайда болуы, дамуынан бастап, оның қолдану аясын, медиаторлар түрін, Орта Азия елдері мен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерімен салыстыра отырылып, кеңінен түсінік береді

Түйін сөздер: медиация, келісім, медиатор, жеке тұлға, Орта Азия елдері, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы

G.B. Meirbekova¹, A.T. Kamza¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

**THE LEGAL STATUS OF THE USE OF THE INSTITUTE OF MEDIATION IN THE
COUNTRIES OF CENTRAL ASIA AND THE COUNTRIES OF THE COMMONWEALTH
OF INDEPENDENT STATES**

Abstract

Currently, citizens of the Republic of Kazakhstan have the opportunity to resolve disputes without bringing them to court. On August 5, 2011, a special law "On Mediation" was adopted and came into force. As for the mediation agreement, in Kazakhstan it is called an agreement on the settlement of disputes and conflicts, and it acquires the status of a transaction from the moment the parties sign the dispute settlement agreement. In addition, if one of the parties voluntarily failed to comply with this Agreement, the other has the right to submit an application for its application in a simplified form. The article describes the emergence and development of the mediation institute, the scope of its application, the type of intermediaries in comparison with the countries of Central Asia and the Commonwealth of Independent States.

Keywords: monopoly, competition, individual, entrepreneur, entrepreneurial activity, economics.

Меирбекова Г.Б.¹, Камза А.Т.¹

¹ Казахский Национальный педагогический университет им. Абая

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И СТРАНАХ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ

Аннотация

В настоящее время граждане Республики Казахстан имеют возможность разрешать возникшие споры без доведения их до суда. 5 августа 2011 года принят и вступил в силу специальный закон "О медиации". Что касается соглашения о посредничестве, то в Казахстане оно называется соглашением об урегулировании споров и конфликтов, и оно приобретает статус сделки с момента подписания сторонами соглашения об урегулировании спора. Кроме того, если одна из сторон добровольно не выполнила настоящее Соглашение, другая вправе подать заявление о его применении в упрощенной форме. В статье описаны возникновение и развитие института медиации, сфера его применения, тип посредников по сравнению со странами Центральной Азии и Содружества Независимых Государств.

Ключевые слова: медиация, соглашение, медиатор, физическое лицо, страны Центральной Азии, Содружество Независимых Государств.

Кіріспе. Бейтарап медиатордың көмегімен Қазақстанға дауларды шешу мүмкіндігі 2011 жылы пайда болды. Осы себепті Қазақстан ТМД елдерімен Орталық Азия елдерінің арасында осы салада алғашқылардың бірі болып танылды. Қазақстан Республикасының № 41-І «Медиация туралы» Заңы 2011 жылғы 28 қаңтарда қабылданып, 2011 жылдың 5 тамызында күшіне енген болатын. Бұл заң 4 тарау, 28 баптан тұрады [1].

Қазақстанда негізінен жеңілдетілген және оңайлатылған медиация есепке алынады. Медиация процедурасының өзі ерікті, еркін болып табылады. Заң бойынша ешқашан медиаторға мәжбүрлеп жүгіну жағдайлары жоқ. Сондай-ақ, сот даудың тараптарын медиаторға жүгінуге өз бастамасы бойынша жіберуге құқылы емес. Дауды егер медиация тәртібімен шешкен тараптар үшін олардың сотқа жүгінген кезде олар төлеген мемлекеттік баждары мен басқа шығыстарын қайтаруға болады.

Татуластыру мақсатымен қашанда медиация туралы келісімдерді тараптардың орындау мүмкіндігі де бар. Медиаторлар елімізде кәсіби немесе кәсіби емес, қоғамдық медиатор мәртебесіне ие бола алады. Қазақстандағы қалыптасқан медиацияны жеке азаматтар мен шетелдік азаматтардың не азаматтығы жоқ адамдардың және заңды тұлғалардың қатысуымен де жасайды. Олар азаматтық, еңбек, отбасылық, қаржы, әкімшілік және басқа да құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға, сондай-ақ қылмыстық істер мен атқарушылық іс жүргізу кезінде медиация шарттарын қолдануға болады.

Жиырма бес жасқа толған Қазақстан азаматы, жоғары білімі бар, Үкімет белгілеген бағдарлама бойынша оқудан өткен адам медиатор бола алады. Оған қосымша және кәсіби медиаторлардың немесе отставкадағы судьяның тізілімінде тұру керек. Сондай-ақ, бітімгершілік татуластыру іс жүргізу барысында медиатор немесе 40 жасқа толған және жергілікті атқарушы органның кәсіби емес медиаторлардың тізілімінде тұрған адам бола алады.

Қазақстандағы медиатор тәуелсіз тұлға болып табылады және куәгерлік иммунитетке ие. Одан медиатор медиация кезінде өзіне белгілі болған ақпарат туралы сұралуы мүмкін емес.

Ал көрші тұрған Қырғызстан Республикасындағы Медиация туралы Заң біздің елден кейін 2017 жылы 28 шілдеде қабылданған. Бұл заң оларда 5 тарау, 28 баптан тұрады.

Барлық елдердегі тәрізді қырғызстандық Медиация туралы заң еңбірінші азаматтық, отбасылық және еңбек қатынастарынан туындайтын дауларға байланысты қатынастарды реттейді. Ондағы Медиация қылмыстық-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға заңда нақты көзделген жағдайларда ғана қолданылады.

Жоғарыда айтқанымыздай, Қырғызстанда Қазақстан Республикасына қарағанда Медиация институты алты жылдан кейін қолға алынған. Қазір бұл мемлекетте Медиация туралы Заңның қабылданғанына бар болғаны үш жыл болды. Сондықтан, қазіргі кезде әлі де Қырғызстан Республикасының халқына медиация институтының тиімді және қолайлы екені түсіндірілуде. Оларда статистикасына келсек, 2020 жылдың басынан қазірге дейін 156 адам медиатордың көмегіне жүгінген. Бұл да болса кеше ғана медиацияны қыпастырған елге үлкен жетістік.

Қырғызстан мемлекетінің медиация заңы да Қазақстан Республикасының заңындағыдай қағидағармен реттеледі:

- 1) еріктілік еркінділік;
- 2) медиация тараптарының іске қатысушыларының ынтымақтастығы және теңдігі;
- 3) медиатордың бейтарап тәуелсіздігі;
- 4) қатысқан істер бойынша құпиялылықты сақтау [2, 96 б.].

2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап Қырғызстан Республикасы Қылмыстық кодексінің, Қылмыстық іс жүргізу кодексінің және Әкімшілік Құқық бұзушылық кодексінің күшіне енуімен, медиация, заңының 2-бөлігінде көзделген қылмыстық-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға қолданылады. Олара «Медиация туралы» Заңның 1-тармағы жауапкершілікке қатысты теріс қылық және бірнеше онша ауыр емес қылмыстар, атап айтқанда ұқыпсыздық, бұзақылық салдарынан өлімге әкелетін аз мөлшердегі ұрлықтарға да медиация қолданылуы мүмкін.

Қазіргі уақытта Қырғызстанда екі медиация орталығы жұмыс істейді - Ұлттық медиация орталығы және Медиация және келіссөздер орталығы. Бізге жеткен әр түрлі ақпаратқа сәйкес, қырғыз елінде 400-ден астам медиаторлар бар.

Олардың медиацияны қолдана отырып шешкен істерінің деректері бойынша, даулардың жалпы санының 65% - азаматтық істер, 8% - жер даулары, 12% - отбасылық даулар, 6% - еңбек даулары, 3% - қылмыстық істер [2, 297 б.].

Қырғызстанға қарағанда Өзбекстандағы медиация институтын дамыту сәл кештеу болды. 2018 жылғы 3 шілдеде қабылданған «Медиация туралы» Өзбекстан Республикасының Заңы 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енді. Өзбекстан Заңы да медиаторлардың кәсіби және кәсіби емес негізде жұмыс қызмет істеуін қарастырады. Олардың Заңына сәйкес, медиатордың қызметі кәсіпкерлік сипатта емес. Медиатордың кәсіби негіздегі қызметі ақылы немесе ақысыз болуы мүмкін. Кәсіби емес негізде - ақысыз.

Өзбек елінде медиацияның құқықтық негізі болып табылатын «Медиация туралы» Заң және оны әзірлеу кезінде қабылданған Өзбекстан Республикасының басқа да заңнамалық актілері болып табылады.

Өзбекстанда медиацияның мемлекеттік органның қатысуымен дауларды шешудегі басымдылығын белгілейді. Мұндай дау туындаған жағдайда мемлекеттік орган медиацияны қолдану бойынша шаралар қабылдауы керек.

Медиация сонымен бірге соттан тыс, дауды сотта қарау барысында сот актісін қабылдау үшін сот жеке кеңесу бөлмесіне шығарылғанға дейін, сондай-ақ аралық соттың шешімі шыққанға дейін дауды аралық сотта қарау барысында қолданылуы мүмкін.

Медиацияны пайдалану туралы келісім медиациялық шарттың ажырамас бөлігі. Медиациялық келісім болып табылатын шартта ескерту түрінде немесе жеке келісім түрінде жазбаша нысанда жасалады.

Өзбекстан Республикасында медиация рәсімі тараптар мен іске қатысушылар медиация рәсімі туралы келісім жасасқан күннен басталады. Медиация рәсімі туралы келісімшарт міндетті түрде жазбаша нысанда жасалады. Ол тараптар туралы ақпаратты толық қамтуы керек; қаралатын даудың мәні туралы; медиация рәсімін өткізудің тәртібі, медиатор, тараптар келіскен міндеттемелердің мазмұны, оларды жүзеге асырудың шарттары мен тәртібі туралы; медиация рәсімінің жүргізілу тілі, өтетін орны және болатын күні туралы; медиация рәсімінің ұзақтығы, қаншаға созылатыны туралы бар ақпарат қамтылуы қажет. Медиация процесі ерікті және еркін болып табылады. Әрбір тарап кез-келген уақытта оған қатысудан бас тарта алады. Қазақстан мен

Қырғызстан заңнамасындағыдай дау-шарды медиация тәртібімен шешкен тараптар үшін сотқа жүгінген кезде олар төлеген сот шығындары мен мемлекеттік бажды қайтарып алуға болады.

Өзбекстандағы медиация азаматтық-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға, оның ішінде кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға байланысты дауларға, сондай-ақ жеке еңбек даулары мен отбасылық құқықтық қатынастарға байланысты дауларға қолданылуы мүмкін.

Медиация туралы келісім оны жасасқан тараптар үшін міндетті болып табылады және олар өздері ерікті түрде олармен қарастырылған тәртіпте және мерзімде жасайды. Егер медиация туралы келісім орындалмаса, тараптар өз құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгінуге құқылы. Медиация туралы келісімді орындамаудың салдарын тараптар сол келісімде белгілей алады.

Сот талқылауы кезінде, дауды уәкілетті мемлекеттік орган қараған кезде медиация процесінде тараптар қол жеткізген медиация келісімі дереу сотқа немесе іс жүргізу барысында уәкілетті мемлекеттік органға жіберіледі.

Медиатор қызметін Өзбекстан Республикасы Әділет министрлігі бекіткен медиаторларды даярлау бағдарламасы бойынша арнайы оқу курсынан өткен, сондай-ақ Кәсіби медиаторлар тізіліміне енгізілген адам кәсіби негізде жүзеге асыра алады. Кәсіби негізде жиырма бес жасқа толған және медиатор міндеттерін орындауға келіскен адам. Кәсіби емес негізде делдал ретінде әрекет ететін адам Өзбекстан Республикасының Әділет министрлігі бекіткен медиаторларды оқыту бағдарламасы бойынша арнайы оқу курсынан өте алады [3, 27 б.].

Енді осы медиация институтын қолдануды енгізбеген елдер барма деген сұраққа жауап беретін болсақ, қазіргі уақытта Тәжікстанда медиация туралы заң жоқ. Бүгінгі таңда медиация өзінің дамуының алғашқы сатысында. Еуропалық қайта құру және даму банкінің, Даму жөніндегі халықаралық ұйымның және Тәжікстан Сауда-өнеркәсіп палатасының Тәжікстанда медиацияны дамыту бойынша бірлескен жобасы жүзеге асырылуда.

Тәжікстан заңнамасында дауларды шешудің әдісі ретінде медиация қарастырылмаған. Қазіргі кезде осы елде медиацияны дамыту үшін алғашқы қадамдар жасалуда. Жобаны Еуропалық Қайта құру және Даму Банкі, Халықаралық Даму Заңы Тәжікстанда медиацияны дамыту бойынша жұмыстар жүргізуде. Осы жоба аясында Тәжікстанның Сауда-өнеркәсіп палатасында Медиация және құқық орталығы құрылуда. Медиация туралы заң жобасын әзірлеу үшін жұмыс тобы құрылды. Бұл саладағы шетелдік тәжірибе зерттеліп жатыр. Халықаралық ұйымдардың көмегімен медиация және болашақ заң тұжырымдамасын әзірлеу бойынша іс-шаралар өткізілуде.

2020 жылдың ақпан айында Тәжікстанда медиаторлардың бірінші тобы оқытылды. Оқу процесін халықаралық медиатор, ресей маманы Власова Лилия және Медиация және келіссөздер орталығының (Минск, Беларусь) тренері Пухова Алеси басқарды [4, 49 б.].

Сондай-ақ, Медиация қақтығыстар мен дауларды шешудің тәсілі ретінде Түрікменстан заңнамасына әлі беймәлім. Іс жүзінде салыстырудың стандартты нысандары ешқандай делдалдардың немесе мамандардың қатысуынсыз қолданылады.

Түрікменстан заңнамасында дауларды медиация сияқты шешудің әдісі қарастырылмаған. Қазіргі уақытта татуластырудың стандартты нысандары жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы даулар бойынша еңбек кодексінде, қылмыстық кодексте жәбірленушіге келтірілген зиянды жою бөлігінде, сондай-ақ ерлі-зайыптылардың отбасылық заңнама аясында татуласу бөлігінде қарастырылған делдалдардың немесе мамандардың қатысуынсыз қолданылады.

Айта кету керек, бұл елдегі іс-шаралар мерзімді түрде медиацияға және осы саладағы шет елдердің тәжірибесіне арналған. Сондай-ақ, шетелдік ұйымдардың бастамасы бойынша жоғары оқу орындары медиация және дауларды шешудің басқа балама әдістері бойынша білім беру жұмыстарын жүргізеді. Сондықтан, бұл елде де медиация пайда болады деген үміт бар [4, 72 б.].

Сонымен бірге Орта Азияға жатпаса да Европа елдеріне жақындау орналасқанына қарамастан Арменияда қазіргі уақытта медиация туралы заң кешеге дейін жоқ болды. Алайда, бұл елде медиацияның пайда болуына кедергі бола алмады.

Арменияда медиацияның пайда болуы елдегі сот реформаларын жүзеге асырумен байланысты болды. Медиацияны енгізудің мақсаты ең алдымен елдің сот жүйесіне жүктемені азайту

болды. Медиацияны жүргізу тәртібін реттейтін негізгі құқықтық ережелер Армения Республикасының Азаматтық іс жүргізу, Отбасы және Азаматтық кодекстерінде бекітілген. Арнайы медиация туралы заң жоқ.

Арменияда медиация екі формада болады - соттан тыс және сот. Медиация туралы келісім тараптар арасында барлық азаматтық-құқықтық, еңбек немесе отбасылық-құқықтық қатынастар туралы даулардың барлығын медиация арқылы жасасу арқылы жасалуы мүмкін. Мұндай келісім болған кезде дауды сот қарастыруы мүмкін немесе егер тараптар медиация нәтижесінде келісе алмаса, төрелік сотқа жіберілуі мүмкін.

Істі қараудың кез-келген сатысында бірінші сатыдағы сот немесе апелляциялық сот тараптардың келісімімен немесе өтініші бойынша лицензияланған медиатордың қатысуымен медиация тағайындауға құқылы.

Медиация процесі ерікті болып табылады. Әр тарап, сондай-ақ медиатор кез келген уақытта бітімгершілік процесті тоқтата алады.

Дауды медиация тәртібімен шешкен тараптар үшін сотқа жүгінген кезде олар төлеген мемлекеттік бажды қайтаруға болады.

Армениядағы медиация азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастарға байланысты дауларда, сондай-ақ қылмыстық істерде және атқарушылық іс жүргізу барысында қолданыла алады.

Сот тағайындаған медиация нәтижесінде жасалған келісімді сот бекітеді, егер келісімде құпиялылық туралы ереже болмаса, тараптар дауды сот келіспей-ақ дауды тоқтатуға келіседі.

Соттан тыс медиация нәтижесінде жасалған келісім тараптардың бірінің өтініші бойынша сот келісім жасалғаннан кейін 6 ай ішінде бекітілуі мүмкін.

Медиация туралы Заңның жоқтығына қарамастан, Арменияда медиация практикасы дами бастады. Медиация рәсімдерін ұйымдастыру және жүргізу арқылы дауларды шешуге көмектесетін ұйымдар бар.

Сонымен қатар, кейбір ұйымдар Арменияда медиацияны насихаттау және кеңінен насихаттау мақсатында білім беру қызметін жүзеге асырады.

Арменияда студенттердің медиация саласындағы білім беру қызметіне көп көңіл бөлінеді. Университеттерде студенттер медиация негіздері бойынша курстардан өтіп, тренингтер және басқа да білім беру шараларын ұйымдастыра алатын клиникалар ашылған [5, 87 б.].

«Медиация туралы» Әзірбайжан Республикасының Заңы 2019 жылғы 29 наурызда қабылданды. Ия, кешірек болсада Орта Азия елдерінің ішінде Әзірбайжанда медиация туралы заң қабылдады, онда медиацияның мақсаттары мен қағидаттары анықталған, медиация рәсіміне негізгі тәсілдер бекітілген және медиаторлардың құқықтық мәртебесі белгіленген. Заң Халықаралық Медиация туралы Модельдік заңның және нұсқаулықтарының қағидаларына негізделген. Заң 2020 жылы ғана күшіне енді.

Әзірбайжандағы медиацияны азаматтық, коммерциялық, отбасылық, еңбек және әкімшілік дауларда қолдануға болады. Заң отбасылық, еңбек және коммерциялық даулар бойынша сотқа талап арыз жіберместен бұрын медиатормен ақпараттық жиналысқа міндетті түрде баруды қарастырады.

Медиациядағы тараптар тиісті келісім жасасу арқылы медиацияны өз еркімен пайдалануға келісуі мүмкін. Егер медиацияға шақырылған тарап медиацияға қатысудан бас тартса, онда ол екінші тараптың шығындарына жауап береді және болашақта мұндай әрекеттері үшін айыппұл салынуы мүмкін. Бұл Әзірбайжан медиациясының ерекшелігі болып табылады.

Ал ұқсастықтары судья тараптардың келісімімен тараптарды медиацияға жібере алады. Дауды медиация тәртібімен шешкен тараптар сот шығындарынан босатылады. Медиация туралы келісім оны жасаған тараптар үшін міндетті болып табылады және олар өз еркімен орындалады. Егер Медиация туралы келісім орындалмаса, тараптар медиация туралы келісімді оны орындау мүмкіндігі туралы атқарушы құжат ретінде тану үшін сотқа немесе нотариусқа жеңілдетілген тәртіпте жүгінуге құқылы.

Әзірбайжан медиациясында жиырма бес жасқа толған және жоғары білімі бар (білім саласына қарамастан) және 3 жылдық жұмыс өтілі бар кез-келген адам медиация бойынша алғашқы курсты бітіргені туралы сертификат алғаннан кейін медиатор бола алады.

Медиаторлардың, медиацияны жүзеге асыратын ұйымдардың және медиацияны оқытуды ұйымдастыратын ұйымдардың қызметін үйлестіру үшін Заңда өзін-өзі реттейтін ұйым - Медиация Кеңесін құру қарастырылған.

Медиация кеңесі құрылғаннан және тиісті ережелер қабылданғаннан бастап, Кеңеске мүше болу медиатор мен медиацияны жүзеге асыратын ұйымдардың, сондай-ақ медиацияны оқытуды жүзеге асыратын ұйымдардың қызметінің міндетті шарты болады [6, 39 б.].

2014 жылы Беларусьта Медиация туралы заң күшіне енді. Қазіргі уақытта Медиаторлар тізілімінде 500-ден астам медиатор бар. Медиация практикасы дамып келеді, мамандандырылған орталықтар бұл институтты бүкіл елге тарату үшін жұмыс істейді.

Беларуссия медиациясының құқықтық негізі - «Медиация туралы» Заң. Осы заңға қосымша сот дауларын медиациялау кезінде іс жүргізу кодекстері қолданылады. Сондай-ақ, Үкімет бекіткен медиацияны жүргізу ережелері және медиация институтының реттеуші органы болып табылатын Әділет министрлігінің бірқатар актілері бар.

Беларуссияда ол заңнамалық деңгейде бекітілген және жеңіл делдалдық дамуда. Медиацияны соттан тыс уақытта да, сотқа дейін қаралатын дауларда да қолдануға болады.

Беларусь заңнамасының ережелерінде, егер тараптар келісімде медиация туралы ереже көзделмесе, медиатордың мәжбүрлеу немесе медиатормен міндетті түрде сотқа дейінгі кездесу жағдайларын белгілемейді.

Сондай-ақ, соттың өз бастамасы бойынша тараптарды медиацияға жіберуге құқығы жоқ, тек тараптарға дауды медиация тәртібімен шешу құқығын түсіндіруге міндеттеме бар.

Коммерциялық даулар үшін медиация рәсімінде қол жеткізілген медиация келісімдерін орындау мүмкіндігі бар.

Мемлекеттік баждарды төлеудің жеңілдіктері де бар. Атап айтқанда, тараптар сот ісін медиация аясында шешсе, бұрын төленген мемлекеттік баждың 25%-дан 50%-на дейін қайтарылады. Дауыс беру мерзімі медиация рәсімі кезеңіне тоқтатыла тұрады.

Медиация рәсімінде шешуге болатын даулардың тізімі «Медиация туралы» заңмен реттеледі. Бұл азаматтық қатынастардан туындайтын, оның ішінде кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызметті жүзеге асырумен байланысты, сондай-ақ еңбек және отбасылық қатынастарға байланысты даулар. Мемлекеттік органдармен дауларды медиацияға жол берілмейді.

Медиация туралы келісім жазбаша түрде жасалуы керек. Егер медиация сот дауларында жүргізілген болса, онда медиация туралы келісім түпкілікті құжат болып табылмайды. Оның негізінде сот келісім шартын жасайды және бекітеді.

Коммерциялық даулар үшін медиация келісімдерін орындауға болады.

Беларуссияда медиатор өз қызметін әділет министрлігінен медиатор куәлігін алғаннан кейін және оны Медиаторлар тізіліміне енгізгеннен кейін жүзеге асыруға құқылы.

Сонымен бірге, бұл куәлікті жоғары білімді медиаторлар даярлаудан өткен немесе сот медиаторының жұмысында тәжірибесі бар адам ала алады.

Медиатор тәуелсіз тұлға мәртебесіне ие және медиация барысында алынған ақпаратқа қатысты куәгерлік иммунитетке ие [7, 150 б.].

Молдованың медиация туралы алғашқы заңы 2007 жылы қабылданды. Бірақ бұл заң дұрыс әзірленбеген, сондықтан 2015 жылы жаңа заң күшіне енді. Бүгінгі таңда Молдовада медиаторлардың кәсіби қауымдастығы құрылды. Оны медиаторлардың тізімі 60-тан астам медиаторды құрайды. Содан бастап Медиация практикасы дами бастады.

Молдовада медиация институтын реттейтін негізгі акт медиация туралы заң болды. Заңнан басқа, Үкімет пен Молдова әділет министрлігінің актілері қолданылады.

Молдовада да қазақстандық медиация сияқты оңайлатылған жеңілдетілген медиация принциптері негізге алынады. Медиатордың дауды шешетін тараптарға кеңес беруі немесе мүмкін болатын нұсқаларын тек дауласушы тараптардың өз өтініші бойынша шешуі мүмкін.

Белоруссия мемлекетіде медиация институтын қолдайды. Медиацияға қарама-қарсы тараптарды тарту үшін бірқатар жеңілдіктер енгізілді:

Сотта – егер дау бірінші сатыдағы сотта қаралған болса, 100% мөлшерінде мемлекеттік бажды қайтаруға болады, бірақ тараптар оны медиация тәртібімен, 75% апелляциялық сотта және 50% кассациялық сатыда шешеді.

Сотқа дейін – егер тараптар сотқа жүгінер алдында медиаторға жүгінсе, бірақ өзара тиімді келісімге келе алмаса, болашақта сотқа жүгінген кезде олар мемлекеттік бажды 25% төмендетіп төлей алады.

Кейбір жағдайларда медиатордың сыйақысы мемлекет есебінен төленуі мүмкін.

Молдовада медиация тұтынушылар құқығын қорғау дауларында, азаматтық, отбасылық, еңбек дауларында, сондай-ақ қылмыстық және әкімшілік істерде қолданылады.

Тараптар медиация негізінде қол жеткізген келісім сот келіспеушілігінде немесе соттан тыс жасалғанына қарамастан, реттеу келісімі деп аталады. Бұл келісім оны бекіту және орындау үшін сотқа жүгіну арқылы немесе нотариуспен атқарушы жазбаға жүгіну арқылы орындалуы мүмкін.

Медиатор мәртебесін алу үшін Молдова азаматы немесе шет мемлекеттің азаматы мінсіз беделге ие болуы, жоғары білімі болуы және Әділет министрлігінің бағдарламасы бойынша медиаторларды даярлау курстарынан өтуі керек. Жоғарыда көрсетілген талаптардан басқа, медиатор мәртебесін алуға үміткер Әділет министрлігінде аттестациялық емтихан тапсыруы керек.

Медиатор тәуелсіз және бейтарап адам мәртебесіне ие, сонымен қатар медиаторға медиация процесінде алған ақпаратқа қатысты куәгерлік иммунитет берілген [8, 70 б.].

Ресейде медиация туралы заң 2011 жылы пайда болды. Заң пайда болғаннан бастап медиаторлардың кәсіби қоғамдастығы құрылды, өздігінен реттелетін медиация ұйымдары құрылды. Медиация практикасы дамуды жалғастыруда.

Ресейдегі медиацияның ерекшеліктерін реттейтін негізгі құжат «Медиатордың қатысуымен дауларды шешудің балама тәртібі (медиация рәсімі) туралы» Заң болды. Бөлек ережелер іс жүргізу кодекстерінде бар.

Сонымен қатар, өздігінен реттелетін ұйымдардың, оның ішінде медиаторлардың актілері мен талаптары қолданылады.

Ресейлік медиация жеңілдетілген медиация қағидаттарына негізделген. Медиаторлар кәсіби немесе кәсіби емес медиатор мәртебесіне ие бола алады.

Бұл кезеңде Ресейде медиация ерікті болып табылады. Медиаторға мәжбүрлеп жүгіну жағдайлары жоқ. Сондай-ақ, сот тараптарды міндетті түрде делдалға жіберуге құқылы емес. Медиация туралы келісім транзакциялық мәртебеге ие.

Ресейдегі делдалдық азаматтық-құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды, оның ішінде кәсіпкерлік және өзге де экономикалық қызметті жүзеге асыруға байланысты дауларды, сондай-ақ еңбек қатынастары мен отбасылық құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды шешуде қолданылады.

Егер тараптар медиация процесінде келісімге келсе, олар медиация туралы келісімде тіркеледі. Бұл келісімді, егер сот бастапқыда сотта қаралған болса, сот шешімі ретінде келіседі. Басқа жағдайларда медиация келісімі мәміле ретінде танылады, ал егер ол орындалмаса, сотқа тараптардың біреуін сотқа жүгіну арқылы орындауға болады.

Ресейде жоғары білімі бар және медиаторлар даярлаудан өткен жиырма бес жастан асқан адам кәсіби медиатор мәртебесін ала алады.

Медиатор тәуелсіз және бейтарап тұлға мәртебесіне ие, ал медиаторға медиация процесінде алған ақпаратқа қатысты куәгерлік иммунитет берілген [9, 254 б.].

Медиация институтын қолдану қазақ әдет-ғұрып құқығының даму тарихында да көрініс тапты. Атап айтқанда, «Жеті жарғыда» құқық бұзушылықтың орнын құн және айып төлеу арқылы толтыру құқығы бекітілді. Медиаторлар рөлін билер атқарды. Билер сотының тарихи маңызы оның әділдіктің үлгісі ретінде болғандықта. Көшпенді демократияның қажетті шарты

ретіндегі жариялылық, ежелгі дәстүрлер мен әдет-ғұрыптық құқықтың нормаларына сәйкес келетін қоғамдық пікір, сондай-ақ, кез келген заңнан жоғары тұратын, әділдік қағидасының берік бекітілуі, - осының барлығы, жұрттың барлығы сенім артқан билер сотын қамтамасыз етіп отырған кепілдіктер болып табылады.

Сот жарысы, адамдар даудың шешімін табу мақсатында келген жерде басталатын болды. Ал олар өздері сенген билерге ғана барды. Олар, халық даналығы мен руханилығының қоймасы саналған, халықтың нағыз беткеұстарлары болды.

Сот төрелігі қазақтарда негізінен құқық қолдану институты емес, бітімгершілік институты ретінде көрініс тапқан болатын. Шешімді жүзеге асыру механизмінің болмауы да тараптардың арасында келісімнің орнауын қажет еткен болатын, себебі тек билікке ғана негізделген сот шешімі орындалмай қалуы мүмкін еді. Ру арасында туындаған дауларды шешуге ру аттарынан айыптаушы билер мен қорғаушы билер қатысатын болған, сотта іс қарау «кеңес» және «жүгініс» сияқты мекемелерде қабылданған қағидалардың негізінде жүзеге асырылды. Билер сотынан басқа Қазақстанда, қылмыстық-құқықтық және азаматтық-құқықтық деликттерге ажыратусыз, құқықтық даулар мен талап арыздарды шешудің дербес түрі ретінде аралық соттар да XVIII ғасырдың аяғынан XX ғасырдың басына дейін қызмет етті.

Қазіргі уақытта ҚР азаматтарына сотқа жеткізбей туындаған дауларды шешу мүмкіндіктері туды. «Медиация туралы» арнайы Заң шығарылып, 2011 жылдың 5 тамызынан бастап қолданысқа енгізілді. Өмірде пайда болатын даулар мен кикілжіндер өсе келе ұрыс-жанжалға ауысып, сотқа жүгініп, оны жылдап шешуге тура келеді. Алайда оның бәрін сотқа жеткізбей, татуласу арқылы шешімге келтіруге жол ашылды. Күнделікті өмірде қайсымыз болсақ та кикілжіндерді екеуаралықта шешуді қолға алған болатынбыз, бірақ оны өзіміз байқамай жүрміз. Мысалы, ертеде ақсақалдар дау-жанжалдарды бірлесе отырып шешкен болатын. Осындайда екі жақтың реніштерін, бір-біріне деген өкпелерін жақсылап тыңдап, оларды дұрыс шешімге қарай итермелеп, келістірген жөн. Медиация - дауласушыларды келісімге итермелейді. Олардың дауларын өзара түсінудің негізінен шешуге көмектеседі, белгілі бір мақсатқа жеткізеді, істі сотқа жеткізбеудің жолын қарастырады. Ол тұлғаны медиатор деп атайды. Медиатор – ол құқықтан, адам психологиясынан және басқа да білімнен хабардар болу керек. Ол екі жақтың дауын әділ шешуі керек. Осы даулардың шешілу жүйесінің баламасы, яғни медиация қазіргі уақытта тез дамуда және түрлі жағдайларда қолданылып, көп цивилизациялық елдердің құқықтық инфрақұрылымдарында қолданылуда. Халықаралық статистикаға сәйкес, медиация арқылы бүкіл даулурдан 30-40 пайызы өтеді екен. Соның ішінде 85 пайызы дұрыс оң шешім қабылданған. Қазіргі уақытта медиация институтының қажеттігі зор деп айтуға болады.

Жоғарыдағыларды қорыта келгенде, Орта Азия елдері мен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері бойынша медиация институтын қабылдау мерзімдері жиырма бірінші ғасырдың бірінші онжылдығынан кейін басталғанын көреміз. Және олардың басым көпшілігі медиация институтының жеңілдетілген түрін қабылдай отырып, белгілі принциптерді басшылыққа алған. Алыс және жақын шетелдердегі және Орта Азия және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінде медиацияның шығу тарихы мен дамуының ерекшеліктеріне талдау жасай отырып, тиімді қолайлы әдістерді таңдағанымыз елдегі сот процестерін азайтуға, халықтың даудан гөрі, бітімгершілік, татуласуға келуді жақтайтынын көреміз. Сондықтан, сотқа жүгінген тараптардың медиацияны таңдауы Медиация институтының дамуына мол ықпал етіп, жан-жақты дамып келе жатқанын көреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV «Медиация туралы» заңы (31.10.2015 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен) [Электронды ресурс] // Рұқсат режимі: «ПАРАГРАФ», ақпараттық жүйесі, «ЮРИСТ» жинағы. URL: <https://online.zakon.kz> (жүгіну мерзімі: 18.02.2020).

2 Турабаева Д.С. Медиация институтының Қырғыз Республикасындағы даму болашағы//Материалы международной научно-практической конференции / Вестник КазНУ. Серия Юриспруденция. Вып. №74. – Алматы, 2017. – 142-147 бб.

3 Каримов А.С. Проблемы применения медиации при разрешении споров в Узбекистана // Юридический журнал Республики Узбекистан. – 2019. – № 6. – С. 119

4 Головина С.Ю. «Организация работы по внедрению примирительных процедур в Арбитражном суде Таджикистана» / Сборник материалов III международной научно-практической конференции «Практика медиации в России: проблемы, трудности, решения», Липецк, 2015. – С.285.

5 Кузбазаров, В.А. В Арбитражном суде Туркменистана начинает свою работу кабинет медиации.//<http://turkmenistan.bezformata.ru/listnews/svoyu-rabotu-kabinetmediatcii/17930621/> (дата обращения: 06.12.2019).

6 Гукасян Р.Е. Эффективность применения медиативных технологий в образовательной организации // Современные проблемы образования в поликультурном регионе. // Материалы Международной научно-методической конференции. Часть I. – Ереван: Ереванский государственный университет, 23–24 апреля. 2015. – С. 297.

7 Мухаметзарипов И.А. Применение института медиации при разрешении споров в Азербайджане // Правоведение. 2014. № 4. – С. 18-28.

8 Дегтярева С.Л., Акимов Л.Ю., Ильютченко Н.В. Медиация в белорусских компаниях: возможности и перспективы // Вестник арбитражной практики. – 2016. – № 3. – С. 5-12.

9 Долинская Л.М. О значении обучения судей основам медиации и технологии разъяснения права на медиацию // Законы Молдавы: опыт, анализ и практика. – 2011. – № 7. – С. 48-56. 2

10 Носырева Е.И. Становление института медиации в России // Развитие медиации в России: сборник статей / под ред. Е.И. Носыревой, Д.Г. Фильченко. М. – Берлин, 2012. – С. 5-6.